

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

رابطه فیض و اراده الهی (از منظر ابن سینا)

کاظم محسنی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فرآوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالتذگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

مقدمه	۹
فصل اول: کلیات و تمهیدات مفهومی	۱۱
طرح‌نامه	۱۱
مقدمه	۱۱
۱. تبیین مسئله	۲۳
۲. هدف پژوهش	۳۱
۳. پرسش اصلی پژوهش	۳۲
۴. پرسش‌های فرعی پژوهش	۳۲
۵. فرضیه اصلی پژوهش	۳۲
۶. فرضیه‌های فرعی پژوهش	۳۳
۷. پیش‌فرض‌های ضروری پژوهش	۳۶
۸. پیشینه پژوهش	۳۷
۹. کتب	۳۸
۱۰. مقالات	۴۲
۱۱. پایان‌نامه‌ها	۴۷
۱۲. نتیجه‌گیری	۴۸
الف) اهمیت پژوهش	۴۹
ب) ثمره علمی پژوهش	۴۹

- تعریف مفاهیم و متغیرهای پژوهش _____ ۴۹
۱. معنای لغوی _____ ۵۰
۲. معنای اصطلاحی _____ ۵۱
۳. اراده در لغت _____ ۵۲
۴. اراده به معنای اصطلاحی _____ ۵۲
۵. روش پژوهش _____ ۵۳
- الف) پژوهش بنیادی (روش توصیفی و تحلیلی) _____ ۵۳
- ب) روش گردآوری داده‌ها _____ ۵۳
- ج) ابزارهای گردآوری داده‌ها _____ ۵۳
۶. روش‌شناسی پژوهش _____ ۵۳
- ساختار پژوهش _____ ۵۴
- الف) کلیات _____ ۵۴
- ب) مبانی _____ ۵۵
- برخی جستارهای کلی _____ ۵۵
۱. نظریه فیض از دیدگاه ابن سینا _____ ۵۵
۲. اراده خداوند از دیدگاه ابن سینا _____ ۵۶
۳. نسبت نظریه فیض و اراده خداوند و بررسی اشکالات آن در ابن سینا _____ ۵۶
- فصل دوم: مبانی متافیزیکی و الاهیاتی نظریه فیض _____ ۵۹
- تمهید _____ ۵۹
- مبانی متافیزیکی نظریه فیض _____ ۶۰
۱. پرسش از وجود و ساختار جهان _____ ۶۰
۲. تمایز وجود و ماهیت _____ ۶۷
۳. واجب و ممکن یا ضرورت و امکان _____ ۸۱
۴. علیّت _____ ۹۰
- مبانی فطری و الاهیاتی نظریه فیض _____ ۹۶
۱. علّت نخستین _____ ۹۷
۲. بساطت ذات یا صرف الوجود بودن واجب الوجود _____ ۱۰۱

۳. کمال مطلق ۱۰۵
۴. حدود ذاتی جهان ۱۰۹
- فصل سوم: نظریه فیض در نگاه ابن سینا** ۱۱۹
- تمهید ۱۱۹
- چیستی و حقیقت فیض ۱۲۰
- مؤلفه‌های درونی نظریه فیض ۱۲۷
- نظریه عنایت، به عنوان آموزه تبیین‌کننده چگونگی صدور ۱۳۴
- علم خداوند به جزئیات ۱۳۹
- عنایت و توجیه شرور ۱۴۸
- عینیت ذات و صفات الهی ۱۵۰
- نقش وحدت ذات و صفات در نظریه فیض ۱۵۷
- ضرورت فیض و صدور ۱۶۰
- لوازم نظریه فیض ۱۶۵
- فصل چهارم: اراده خداوند از نظر ابن سینا** ۱۸۱
- تمهید ۱۸۱
- تبیین اراده الهی از منظر وجودشناسی ۱۸۳
- تبیین اراده الهی از منظر معناشناسی ۱۸۶
- نسبت اراده با اختیار ۱۹۳
- نسبت اراده الهی با علم و قدرت ۱۹۷
- رابطه اراده با دیگر صفات الهی ۲۰۳
- فاعلیت تحریکی ۲۰۴
- فاعلیت وجودی ۲۱۵
- ارتباط میان اراده الهی و فاعلیت خداوند سبحان ۲۲۵
- فصل پنجم: نسبت نظریه فیض و اراده از منظر ابن سینا و فیلسوفان بعدی** ۲۳۷
- تمهید ۲۳۷
- رابطه فیض و اراده در تفکر فلوطین و فارابی ۲۳۹

- ۲۵۴ _____ بررسی رابطه فیض و اراده بر اساس مبانی ابن سینا
- ۲۷۴ _____ اشکالات رابطه فیض و اراده
- ۲۸۴ _____ نقد نظریه فیض و راه حل‌های آن از منظر سهروردی، میرداماد و ملاصدرا
- ۳۱۰ _____ نگاه تازه به فیض پس از ابن سینا
- ۳۲۲ _____ نتیجه‌گیری و واپسین سخن
- ۳۳۱ _____ منابع

مقدمه

هدف و کوشش نگارنده در رساله پیش رو بررسی و پاسخ به این پرسش اساسی است: با توجه به نظریه فیض در تفکر ابن سینا، که به معنای فیضان و سرریزیدن «ضروری» موجودات از حق تعالی است، این نظریه چگونه با اراده الهی سازگار می‌شود؟ به سخن دیگر، چگونه می‌توان میان «ضرورت» و «اراده» بر بستر نظریه فیض جمع کرد؛ حال آن‌که در ظاهر، این دو مقوله همدیگر را نفی می‌کنند؟ روش نویسنده در این رساله، توصیفی و تحلیلی است و مسئله، بر اساس مبانی متافیزیکی و الاهیاتی ابن سینا و همچنین مناسبات درونی تفکر او مورد تحقیق و تحلیل قرار می‌گیرد و به سمت پاسخ نهایی حرکت می‌کند. نویسنده به این نتایج دست یافته است: اولاً نظریه فیض در تفکر ابن سینا در مناسبات هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و منطقی مشخص و دقیق طرح می‌شود. ثانیاً و به دلیل مذکور، نظریه فیض فقط بر اساس مبانی او قابل درک است. ثالثاً با توجه به نگاه ابن سینا به مبادی موجودات، ساختار جهان، ذات و صفات باری تعالی به خصوص علم عنایی و اراده او، ضرورت فیض نه فقط با اراده الهی منافاتی ندارد؛ بلکه برخاسته از ذات، علم و اراده وجوبی اوست. جهان

لازمه ضروری ذات واجب بر اساس اراده ضروری اوست؛ ازاین رو هیچ
ممکنی سوای حق تعالی، نمی‌تواند ضرورتی بر او تحمیل کند. پس نظریه
فیض به مقتضای ساحت ربوبی / وجوبی، تفسیر و درک می‌شود. دشواری
فهم نظریه فیض ابن سینا و اعتراضات، نخست از عدم توجه و اعتنا به
مبانی او و دوم، از قیاس و همسان‌پنداری ذات الهی با عرصه انسانی
برمی‌خیزد. نظریه فیض ابن سینا تحوُّلی اساسی در توضیح ظهور کثرت از
مبدأ واحد، در مقایسه با اسلاف او به‌شمار می‌آید؛ اما نظریه حدوث دهری
میرداماد، خود مبین تحوُّلی درباره دیدگاه ابن سیناست.

واژگان کلیدی: ابن سینا، نظریه فیض، واجب، ممکن، حدوث ذاتی،
عنایت، ضرورت و اراده.